

Kitekintés

Az állam szerepe az információs társadalomban

Werner Schwuchow

Schwuchow, Werner: *Die Rolle des Staates in der Informationsgesellschaft*. Reflektionen zu Thesen von Nick Moore zu verschiedene Ansätzen nationaler Informationspolitiken heute (Nachrichten für Dokumentation. 48. 37-52. 1977. 37-43.p.) c. tanulmányát **Katsányi Sándor** tömörítette.

A tanulmány különböző országok információpolitikáinak véleményét veti egybe, számos dokumentumra támaszkodva, mindenképp azonban *Nick Moore* angol információpolitikai szaktanácsadónak 1996 októberében a FID Grazban tartott konferenciáján elhangzott előadására építve. Azt vizsgálja, hogy a politikusok hogyan képzelik el a jövő információs társadalmát, mit várnak tőle, mi az, ami elvárásaikban közös és mi az, ami elképzeléseikben karakterisztikusan eltér egymástól.

Az információs társadalom technikai-gazdasági jellemzői

Meglepő, hogy e téren milyen egységesen fogalmazzák meg elképzeléseiket az egyébként nagyon is különböző helyzetű országok és világrégiók információpolitikusi (pl. Amerikai Egyesült Államok, Európa, Kína, Szingapúr, Dél-Afrika, Latin-Amerika stb.). Az információs társadalomhoz vezető út első és legfontosabb lépését egyöntetűen a telekommunikációs infrastruktúra kiépítésében látják. Az a cél, hogy a polgárok és az intézmények a legmagasabb technikai színvonalon, ugyanakkor lehetőleg egyszerűen és olcsón tudjanak kommunikálni egymással. A jelszó: „*Bárki bárkivel bárhol*” ... képes legyen kommunikációs kapcsolatba kerülni. Ennek érdekében az egyetemes szolgáltató hálózat (universal service) hatósugarát mind szélesebbé kell tenni, kapacitását pedig akkorává, hogy a digitális információk állandóan növekvő áradatát zavartalanul közvetíteni tudja.

A fentiekben vázolt technikai fejlesztés az az eszköz, melynek segítségével egyetlen információpolitikus sem tudja elképzelni, hogy saját országának gazdasága a nemzetközi mezőnyben versenyképes maradhat.

A vállalkozások és intézmények hatékonysága több úton is növelhető: a kutatási eredmények gyorsabb, jobb felhasználásával, az adminisztráció automatizálásával, a modern irányítási technika bevezetésével, de minden út az „információfaktor” hatékonyabb felhasználására épül. Az „információ-intenzív” folyamatok elterjedése nyomán a gazdaság szerkezetének alapvető megváltozása várható, s ennek segítségével kívának ez egyes vállalkozások, de maguk a nemzetgazdaságok is nemzetközileg versenyképesek maradni.

Ehhez még hozzá kell tenni, hogy az információ nemcsak a meglévő gazdasági szerkezetet alakítja át, hanem maga is iparaggá válik, mi több: a legdinamikusabban fejlődő, s a jövő gazdaságát leginkább meghatározó gazdasági szektorrá. Elég itt utalnunk a telekommunikációra, a számítógépipar két ágára (hardver, szoftver), a tömegmédiára, az adatbankokkal kapcsolatos online iparra stb. Az egyes nemzetgazdaságok számára nyilvánvaló: jövőbeli prosperitásukat meghatározza, hogy milyen mértékben képesek részt szerezni maguknak az információiparból.

Az információs társadalom humán távlatai

Bár az információpolitikuskok a technikai-gazdasági fejlődés perspektíváiból indulnak ki, a legtöbben hozzátesszik: mindez csak eszköz a jelenleg mind kérdésesebbé váló társadalmi harmónia és kohézió újjáteremtéséhez. E területre lépve azonban az utak már szétválnak, elbizonytalanodnak, a kijelentő mondatok sorában kérdők jelennek meg.

A fejlett társadalmakban abban bíznak, hogy a jól működő információs társadalom megálljt tud majd mondani azoknak a kaotikus erőknek, melyek az utóbbi évtizedekben feltartóztathatatlanul forgácsolják szét a közösséget: a növekvő munkanélküliségnek, elszegényedésnek, s a nyomokban terjedő bűnözési hullámnak. (Valójában senkinek sincs egyértelmű, tiszta képe arról, mindez hogyan fog történni.)

Más országokban – ahol nem a jóléti társadalom szétforgácsolódása a probléma – az információs társadalomtól a jelenlegi mély társadalmi szakadékok csökkentését várják: a város és a vi-

dék, a gazdagok és a szegények, helyenként a rasszok és a vallások közötti távolságok áthidalását.

Általános az a nézet, hogy az információs társadalom elő fogja mozdítani a demokratizmus hatékonyabb működését, mert a tájékozódási és közlési technikák fejlődése növeli majd a polgárok aktív részvételének lehetőségét a társadalmi-politikai életben. Meglepő, hogy ezt egyaránt vallják az Egyesült Államokban (információs szuperstráda = jobb tájékozottság = jobban működő demokrácia) és a Kínai Népköztársaságban. (Ez utóbbi helyen viszont nyilvánvaló, hogy a szigorúan központosított tervezés szükségszerűen fékezni fogja nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi kibontakozást is.)

A képzési rendszer egésze is módosulni fog. Minden polgárnak meg kell ismerkednie az új kommunikációs és tájékozódási lehetőségekkel és az alapvető technológiával is, egyeseknek (vitatott kérdés, hogy szűkebb vagy tágabb rétegnek) ennél elmélyültebb ismeretekre is szükségük lesz. Az új követelmények módosítani fogják az oktatás és különösképpen a továbbképzési rendszer felépítését, hiszen az egész életet végigkísérő permanens tanulás eszméje határozottabb követelménnyé válik, mind eddig bármikor.

Hogyan módosul az információs társadalom kiépülése után az egyes országok kulturális élete? Tapasztalati tény, hogy az információs szuperstráda további utat nyit az amerikai film- és médiaipar túlaradásának. Ezzel szemben számos ország információpolitikusa célként határozta meg a kulturális önállóság megtartását bizonyos területeken a fenyegetőnek érzett amerikanizálódással szemben. A nemzeti kulturális örökséget – hangoztatják – az információs társadalomban is meg kell őrizni, ápolni kell és ha mód van rá, el kell juttatni más nemzetekhez is.

Mit vár Nyugat? Mit vár Kelet?

Az eddigiekben a tanulmány az információs társadalomnak azokat a várható tulajdonságait vette számba, melyek megítélésében az információpolitikuskok nézetei az egész világon többé-kevésbé azonosak. Ugyanakkor az elvárások terén

lényeges különbségek is tapasztalhatók. Különösen éles a különbség egyrészt a fejlett észak-amerikai, nyugat- és észak-európai országok, leegyszerűsítve: a „Nyugat”, másrészt Kelet- és Délkelet-Ázsia, valamint a többi világrész feltörekvő országa, a „Kelet” között.

Nyugatnak két fő gondja van: egyfelől a megingott és bizonytalanra vált gazdasági vezető pozíció megerősítése az élre törekvő új országokkal szemben, másfelől társadalmi kohézió teremtése a széthullásra utaló jelenségekkel szemben. A két probléma együttes megoldását az információs társadalom mielőbbi, másokat megelőző megvalósításában látják. Úgy vélik, hogy az információs fölény segítségével megteremthető új gazdasági prosperitás egyúttal automatikusan leküzdí majd a jelenleg eluralkodott társadalmi méretű önzést és irigységet, a mélyülő szociális szakadékot, a bűnözés elharapódzását, vagyis újjáteremti a fellazult társadalmi kohéziót. (Egyértelműen fogalmazza meg ezt a koncepciót az angol New Labour Party 1996. évi manifestuma.)

Ezzel szemben Keleten, a feltörekvő új ipari államokban az információs társadalom megteremtésétől nem a kialakult pozíciók megtartását várják, hanem saját gazdasági növekedésük olyan mértékű felgyorsítását, mely hosszú távú vezető szerepet biztosít számukra. Másrészt Keleten úgy vélik: az információs társadalom kellő irányítotttsággal (de csak azzal) képes megteremteni azokat a feltételeket, melyek között a gazdasági növekedés a szociális kohéziót erősíti (és nem gyengíti, mint jelenleg a fejlett nyugati államokban). A keleti információpolitikusok szerint csak az információ jobb felhasználásával oldhatók meg távlatilag az olyan súlyos társadalmi problémák, mint a nagyvárosok elszívóhatásával járó slummosodás, a hiányos iskolázottság, a gyenge közszolgálat stb.

Két alapvető fejlesztési stratégia

Milyen módon valósítható meg leghatásosabban az információs társadalom? Bár a választ illetően az egyes nemzetek információpolitikája széles skálát mutat, mégis jól elkülöníthető két alapvető megközelítés: a neoliberális és az irányított modell.

A neoliberális modell

Az információs társadalom gyors felépítését a szabadon mozgó magántőke húzóereje tudja legjobban biztosítani, feltéve, ha az állam megteremti a feltételeket a piaci erők optimális érvényesüléséhez – így lehet tömören összegezni a neoliberális álláspontot. Ez a nézet dominál egyértelműen Nagy-Britannia információpolitikusi körében, s erre az alapra épül az Egyesült Államok információpolitikája (bár ott a jellegzetes amerikai pragmatikus gyakorlat enyhíti az elvek merevségét). A neoliberális információpolitika e két példája között foglalnak helyet az Európai Közösség tagállamai, továbbá Kanada, Ausztrália és Dél-Afrika.

A neoliberális modellben a magánszektor vállalja az információs infrastruktúra teljes megvalósítását: mozgósítja a tőkét, meghozza a beruházási döntéseket, vállalja a kockázatot, és ha minden jól megy, zsebre vágja a nyereséget. Pl. Angliában a British Telecom privatizációja után az infrastruktúrába fordított hatalmas beruházások az egész nemzet javát szolgálták – és persze a vállalatét is.

A gazdasági oldallal ellentétben kevésbé egyértelmű a neoliberális koncepció humán oldala. A szabadon érvényesülő piaci mechanizmus az embereket elsősorban fogyasztóként kezeli. Az információpolitikusok által megfogalmazott humánus célokkal ellentétben attól lehet tartani, hogy az emberek nem válnak az információk intenzív használóivá, csupán fogyasztóivá, és a képzési struktúra változásai sem a használók érdekeit szolgálják, hanem a magánszektor részére teremti meg a szükséges munkaerőt, a munkaerőpiac követelményei szerint.

Az irányított modell

Ellentétben a neoliberális koncepcióval (ahol az állam szerepe az előkészítésre, a működési feltételek megteremtésére korlátozódik, a „cselekvő” pedig a magántőke), az irányított modell híveinek felfogása szerint az információs társadalom kialakításában az államnak is cselekvően kell részt vennie. Állami kézben kell hagyni az alap-

vető fontosságú információs intézményeket, (pl. a nemzeti távközlési hálózatot), az államnak kell a legfontosabb információs beruházásokhoz a tőkét biztosítani, a fejlesztés menetét meghatározni, tehát meghatározó, cselekvő szerepet kell az új társadalom építésében betöltenie.

Mindez nem jelenti a magántőke fontosságának tagadását. Az alapelv: azokat a funkciókat, melyeket az állam tud a legjobban betölteni, az állam kezében kell hagyni, azokat pedig, melyeket a magánszektor, rájuk kell bízni. Csakis így, tehát szabályozott piaccal lehet biztosítani a fontos, de csak hosszú távon megtérülő beruházások létjöttét (az információs beruházások jó része ilyen!), egyébként teljesen szabad verseny esetén hátrányba kerülne a gyorsan megtérülőkkel szemben.

Irányított modell alapján kívánják az információs társadalmat felépíteni a „Kis Tigrisek”, Japán stb.

E koncepció képviselői azt vallják, hogy az információs társadalom legfőbb elvi követelménye, az universal service, vagyis az információhoz való egyetemes hozzáférés biztosítása kizárólag a szociálisan szabályozott piacgazdaság útján valósítható meg. (Ezt az elvet hirdette meg 1996 őszén a német szakszervezeti kongresszus is.)

Az irányított modell a polgároknak nemcsak egyszerű információfogyasztót, illetve potenciális munkaerőt lát, hanem a jövő információs társadalma résztvevőinek, partnereinek tekinti őket, ezért a sokoldalú képzésükre nagyobb gondot óhajt fordítani, mint a neoliberaisok. Az egész társadalmat fel akarja arra készíteni, hogy a kommunikáció és az információhasználat új lehetőségeivel aktívan tudjon élni.

A két modell összehasonlítása

A tanulmány szerzője – forrásaira támaszkodva – kísérletet tesz annak mérlegelésére, hogy melyik modell látszik alkalmasabbnak az információs társadalom követelményeinek megvalósítására (hangsúlyozva, hogy korai még határozott ítéletet mondani).

A változások gyorsaságát tekintve tény, hogy Kelet számos országa az irányított modell segítségével az utóbbi években lélegzetelállító gyorsasággal változtatta meg struktúráját az információs társadalom irányába. Nem zárható ki azonban annak a lehetősége sem, hogy Nyugat a neoliberalizmus gyakorlatával hasonlóan fel fogja gyorsítani strukturális változásainak ütemét.

Az információs társadalomtól elvárt humán változások, a társadalmi kohézió megteremtése terén úgy látszik, hogy a neoliberais gyakorlat mindeddig csak az elidegenedést és az elszigetelődést mozdította elő, bár az irányított modell sem tud még felmutatni e téren számottevő eredményeket.

A „kulturális környezetvédelem”, azaz a nemzeti kulturális sajátosságok megőrzése olyan terület, melyet a neoliberais megközelítés teljesen átenged a piaci viszonyoknak, ennek következtében előbb-utóbb az Egyesült Államok film- és médiakonzernjeinek világhegemóniája várható. Az irányított modell országai megkísérelték saját nemzeti örökségüket bizonyos fokig megvédeni, s ez a tendencia a jövőben várhatóan erősödni fog.

Összességében azt lehet mondani, hogy a neoliberais megközelítés, mely végül is minden probléma megoldását átengedi a piaci erőviszonyoknak, az információs társadalom gazdasági alapjainak felépítéséhez elfogadható megoldást kínál. Az információs társadalom azonban több, mint egy megváltozott gazdasági-technikai rendszer: a társadalmi, politikai és kulturális problémákra is a maga sajátos útján-módján kínál megoldást. Innét tekintve az irányított modell egyetemesebb érvényűnek, a problémák szélesebb skáláját átfogónak látszik.

Merre halad Európa? A nyugat-európai országok, az Európai Közösség tagállamai, bár politikájukba az irányított modell néhány elemét is beépítették, alapjában véve a neoliberais úton járnak. A szerző azonban úgy véli, hogy ez az út nem lesz sokáig járható. Eljön az idő, mikor az európai országoknak új információpolitikát kell kidolgozniuk: olyan stratégiát, mely nem hagyatkozik kizárólag a piaci erők hatására, hanem világos képet rajzol a jövő információs társadalmának minden szociális, politikai, kulturális és (természetesen) gazdasági kérdéséről is.